

նոնցմէ փիլիսոփայական սկզբունքներ կը քաղեն, թո՛ղ նմանին անոնց նաեւ կրօնով: Եթէ կը խորհին թէ անոնք սխալ են, թող երթան Դաւիթիացիներու եկեղեցիները և հոն Մատթէոս և Դուգլաս մեկնաբանեն...»⁽¹⁶⁾:

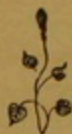
Կայսերական այս կաշկանդիչ տնօրինութիւններու դէմ եկեղեցական առաջնորդները շուարած էին: Եղածը եթէ հին ձևի բացարձակ և արիւնահեղ հալածանքի ընդօրինակութիւնը ըլլար, կրնային «գլիմադրել» նահատակուելով, և մարտիրոսներու արիւնով եկեղեցին կ'արգասաւորէր ու հաւատացեալներու խումբը հոգեկան արիւթեամբ զօտեպնդուած կը պահպանէր իր սեղմ կազմակերպութիւնը: Բայց պայքարի լո՛նչ մեթոտ կրնային կիրարկել Յուլիանոսի այս շփոթեցուցիչ օրէնքներուն դէմ:

Շունչերնին բռնած, սպասողական քաղաքականութիւն որդեգրեցին, սրտերնին գողահար, ոչ թէ եղածներուն, այլ ըլլալիքին: Քանզի արքունիքէն և խանդավառ հեթանոս շրջանակներէն արդէն սպառնական շուկներ շրջանառութեան մէջ գրուած էին, ըսելով թէ քրիստոնէութեան դէմ շատ աւելի խիստ միջոցներ պիտի գործադրուէին Յուլիանոսի պարսկական արշաւանքէն յետոյ: Անգամ մը որ պարսիկ սարսափը ջախջախուէր, կայսրը իր ամբողջ ուշադրութիւնը պիտի դարձնէր միանգամ ընդմիջտ վերջացնելու համար քրիստոնէութեան «չարիքը», և անգամ մըն ալ յաղթական տիրապետէին հին աստուածները, որոնք դարերով զօրացուցեր և պահպաներ էին մեծածաւալ Կայսրութիւնը:

ՀՐԱՆԳԻ Ք. ԱՐՄԷՆ

Ծանոթութիւն (14)

(16) Julian, No. 36, Vol. 3, p. 117-123.

ԵՐԱԺՇՏԱԳԻՏԱԿԱՆ

Մ Ի Զ Ն Ա Դ Ա Ր Ե Ա Ն

ՀԱՅ ԿՈՄՊՈԶԻՏՈՐՆԵՐ

6.

ԵՐԱԺԻՏՏ ՍՏԵՓԱՆՆԱՍ ՍԻՒՆՅԵՑԻ

Աւթերորդ դարի առաջին կէսի հայ երաժշտական արուեստի պատմութեան մէջ պատուաւոր տեղ է գրաւում Ստեփաննոս Սիւնեցին, ժամանակի ամենանշանաւոր գիտնականներից մէկը, որ փայլում է միայն որպէս երաժիշտ և հոգևոր երգերի հեղինակ, այլ և հռչակում է իրեն քաջ լեզուագէտ, «իմաստասէր», քերականագէտ մատենագիր և «քերթող»: Դարեղին Ա. Կաթողիկոսի «Յիշատակարանք Ջեռագրացի» 54րդ էջում, 712 թուին գրուած ձեռագրի (էջմիածին) յիշատակարանում կարդում ենք. «Եւ վեցհազարերորդի երկերիւրորդի քսաներորդի ամի տարածոց աշխարհիս (այսինքն՝ փրկչական 6220 — 5508 = 712թ.) . . . յերկրորդ ամի թագաւորութեան Փիլիպպոսի, թարգմանեցան գիրքս սրբոյն Դիոնիսիոսի: Արդ՝ պազացւոյ . . . և ի ձեռն Ստեփանոսի քահանայի և քերդողի, աշակերտի տեառն Մովսիսի Սիւնեաց Եպիսկոպոսի»: Այս տողերը նշում են, որ Սիւնեցին եղել է նաեւ թարգմանիչ:

Այս պայծառ հոգևորականը Հայաստանի հին մայրաքաղաք՝ Դուինի հայ ժողովրդի հպարտութիւնն է: Այդ հանգամանքն է հաստատում մի թանկագին վաւերագիր: Դա պատմաբան Ստեփաննոս Օրբէլեանի «Պատմութիւն նահանգին Սիսական» երկն է, ուր կարդում ենք. «Սա (Սիւնեցին) հայոց մեծ մայրաքաղաք Դուինի աւագ երէցի որդին էր և սնւում ու դարգանում էր ուսումով հայոց կաթողիկոսաբանում»:

Հայրը՝ Տ. Սահակը, լուսաւոր և առաջադէմ մի քահանայ, իր զաւկի ուսման և կրթութեան գործը դնում է լաւագոյն հիմքերի վրայ: Ուղարկում է նրան Մաքենոցաց վանքը, ուր աշակերտում է «հայրերի հայր» Սաղոմին: Այնուհետեւ անցնում է

Սիւնեաց վարդապետարանը և սովորում ժամանակի գիտուն հոգևորական Սիւնեաց Մոսիս Բ. Եպիսկոպոսի մօտ, ուր լուրջ կրթութիւն է ստանում: Առանձնապէս հրմտանում է կրօնական գիտութիւնների մէջ և որոշ ժամանակ նուիրում է ուսուցչական գործունէութեան: Ապա վերադառնում է Դուին, ուր զբաղւում է Հին և Նոր կտակարանների մեկնութեամբ: Սակայն, մի հանգամանք նրա կեանքում վճռական դեր է կատարում: Դուինում հանդիպում է հայ նշանաւոր իշխաններից Սմբատ Բագրատունուն, որ իմաստասիրական գիտութիւնների մասին ունէր լայն պատրաստութիւն: Կրօնական խնդիրների շուրջ Սիւնեցին իշխանի հետ վէճի է բռնում, որը շուտով սուր կերպարանք է ստանում: Իշխանը Սիւնեցուն կոչում է տգէտ և սկսում է նրան հալածել: Սիւնեցին ստիպուած զաղտնի անցնում է Բիւզանդիայի կայսրութեան մայրաքաղաք՝ Պոլիս, ուր սովորում է յոյն ու լատին լեզուները, միաժամանակ մի վանականի մօտ խորանում է իմաստասիրական գիտութիւնների մէջ: Այնուհետև ուսման սիրով անցնում է Աթէնք և էլ աւելի խորացնում իր գիտական պատրաստութիւնը: Յետոյ նորից վերադառնում է Բիւզանդիոն և թարգմանում մի շարք նշանաւոր երկեր: Ապա գնում է Հռոմ, այնտեղից էլ վերադառնում Դուին և ամբողջապէս նուիրում գրական ստեղծագործութեան: 729 թուին Դաւիթ կաթողիկոսը նրան Սիւնեաց եպիսկոպոս է ձեռնադրում, որից յետոյ նա քարոզում է իր թեմի 12 համայնքներում: Սակայն, 735 թուականին ունենում է ողբերգական վախճան: Մոզ աւանում, Աւագ Ակն աղբիւրի մօտ, բաց օդեայ քնած ժամանակ, մի անբարոյական կնոջ ձեռքով սպանւում է սրով, որին իր անպարկեշտ վարքի համար սաստիկ յանդիմանել էր: Ըստ պատմիչների, յաջորդ օրը Վայոց ձորում տեղի ունեցած աղետաբեր երկրաշարժը հիմնայատակ կործանում է Մոզն՝ իր 10.000 բնակիչներով: Այդ օրից էլ աւանը կոչւում է Վայոց ձոր, իսկ անպարկեշտ կինը խղճի խայթից սաստիկ տանջւում է, առանձնանում մի փոսի մէջ և ողբերգական պայմաններում վախճանւում: Իր դարաշրջանում Սիւնեցին, որպէս զարգացած հոգևորական, ո՛չ միայն ժողո-

վրդից սիրւում է, այլև Օրբէլեանի վկայութեամբ, հայ գրականութեան նուիրում է մի քանի թղթեր, որոնցով պաշտպանում է Հայ Եկեղեցու դաւանութիւնն ու ծէսերը յոյների առարկութիւնների դէմ. զբաղւում է նաև մեկնութիւններով, թարգմանութիւններով^(*) և քերականական օրէնքների ուսումնասիրութեամբ ու պարզաբանութեամբ: Այդ պատճառով էլ կոչւում է նաև «քերթող»:

Սակայն, Սիւնեցին հոչակւում է նաև որպէս երաժիշտ: Նրա գրչին են պատկանում «Աւագ օրհնութեանց» ընտիր շարականները: Այս մասին ահա 13րդ դարի պատմագիր Կիրակոս Դանձակեցու վկայութիւնը. «Արար երգս հոգևորս քաղցր եղանակաւ՝ շարականս, կցորդս և երգս: Նոյն երեսիքն ընդգծել է նաև Ստեփաննոս Օրբէլեանը. «Արար և ճառս բազումս, բաժանեաց և դուժ ձանսն և կարգեաց, շարեաց շարականս՝ զյարութեան օրհնութիւնսն երգեաց և կցուրդս, քաղցրահամս յարմարեաց և զստուգողին Յինանց եօթն եղանակօք յոյժ խորհրդաւոր և զպահօցն և որ յաղուհացսն երգի, մեկնեաց և զխորհուրդ գրչերային պաշտամանս»:

Այս վաւերագրերն էլ վկայում են, որ Ստեփաննոս Սիւնեցին երաժշտական լուրջ պատրաստութիւն է ունեցել և իր դարի փայլուն երգիչներից մէկն է հանդիսացել: Նոյնպէս նա առաջին հեղինակն է, որ հոգևոր երգերի կանոնը և կարգը հաստատել է եկեղեցական ժամերգութեան մէջ:

Վաստակաւոր մատենագիր և երաժշտի նշխարներն ամփոփուած են Մոզից ո՛չ շատ հեռու, Թանահատի վանքում: Սիւնեաց պատմիչ Ստեփաննոս Օրբէլեանը, նկարագրելով Սիւնեցու մահն ու թաղումը Թանահատի վանքում, ընդգծել է նաև հետեւելը. «Եւ շինեալ ի վերայ փոքրիկ մատուռ մի, զոր յետոյ ի ԶԻԸ (728 + 551 = 1279) թուականին շինեցին բնակիչք տեղւոյն եկեղեցի գմբեթայարկ, գեղեցիկ յօրինուածովք, և եղին զտապան սրբոյն ի նորայն»:

(*) Թարգմանութիւններից յայտնի են՝ Դիւնեփոս Արիսպազացու գործերի մի մասը, Կիրեղ Աղէքսանդրացու «Պարապմանց» Գիրքը և Գրիգոր Նիսացու «Յաղագս Բնութեան Մարդոյ»:

7.

ԵՐԱԺԵՏՈՒՆԻ ՍՍՀԱԿԱԳՈՒԽՑ

Ութերորդ դարի հայ մշակույթի պատմութեան մէջ նշանաւոր և բացառիկ մի երևոյթ է այն պայծառ ու հմայիչ հայունու անունը, որ իր գեղարուեստական գործունէութեան ընթացքում ընդգրկել է մէկ նպատակ — նպաստել ժողովրդի երաժշտական դաստիարակութեան վեհ գործին: Դա նշանաւոր մատենագիր, գիտնական, իմաստասէր, լեզուագէտ և երաժշտ Ստեփաննոս Սիւնեցու քոյրը՝ Սահակագուստն է, առաջին հայ բանաստեղծուհին ու երաժշտուհին, որ իր ամբողջ էութեամբ նուիրուել է իր ժամանակի հայ երաժշտութեան զարգացմանը, միաժամանակ դաստիարակել է մի ամբողջ երաժշտասէր սերունդ:

Մեզանից 1255 տարի առաջ ապրող այս տաղանդաւոր երգչուհու և երաժշտուհու մասին չունինք կենսագրական տեղեկութիւններ, միայն պատմագիր Ստեփաննոս Օրբէլեանն ընդգծել է այսպիսի թանկագին տողեր. «Եր սորա (Ստեփաննոս Սիւնեցու) քոյր մի, 'ի մանկութենէ ստացեալ զվարս կուսութեան և առանձնացեալ 'ի ձորակին Գառնոյ յայրի միոջ, և անտանելի վարս ճգնութեան կրէր յանձին. որոյ անուն Սահակագուստ: Սա յոյժ հմուտ էր երաժշտական արհեստին, որ և 'ի ներքոյ վարագուրինստեալ՝ ուսուցանէր զբազումս: Եւ արար կցուրդս և մեղեդիս քաղցր եղանակս, յորոց մին՝ Սրբուհին Մարիամ, որ իւրով անուամբն է յօրինեալ»:

Տաղանդաւոր բանաստեղծուհու յօրինած «Սրբուհի Մարիամ» երգից այստեղ գծենք միայն մի պատկեր.

«Սրբուհի Մարիամ, սափոր ոսկի եւ
 Տապանակ կտակարանաց,
 Որ զի վերուս զնացն կեցաց՝ պարգեւեցե
 ր քաղցեալ բնութեան,
 Առ նա միշտ բարեխօսեա վասն Բաւու
 րեան մեղաց մեռցօ:

Երաժշտուհու մասին Հ. Ղևոնդ Ալիշանը ևս արձանագրել է սեղմ տողեր, որոնք ընդգծում են Սահակագուստի երաժշտական և մանկավարժական գործունէութիւնը: Ահա նրա բնորոշումը. «... Մե-

նարանին դրան առջև վարագոյր մը ձգելով, ինքն ալ ետեւ նստած կ'երգէր ու կը սորվեցնէր իր աշակերտներուն: Շատ բարակ և բազմաեղանակ երգեր չինեց, զոր մեր երաժիշտքն մանր ուսմունք կ'անուանեն և առանձնաբար կցորդք և մեղեդիք, որոնց գոնէ մէկ մասն անշուշտ կը գտնուի այսօր «Մանր Ուսմունք և կցորդք» գրոց մէջ»:

Պատմագիր Օրբէլեանի և Հ. Ղևոնդ Ալիշանի տողերը հիմք ունենալով՝ բանասէր Յարութիւն Գ. Շալեանը «Հայաստանի կոչնակոսում երաժշտուհու մասին գրել է հետեւեալը. «Ութերորդ դարուն կը հանդիպինք Ստեփաննոս Սիւնեցի կաթողիկոսին և մանաւանդ իր քրոջ Սահակագուստին՝ քաջ երաժշտագէտ ու բանահիւս աղնուստոն մայս կոչսին՝ որ մենաստանի մը մէջ վարագոյրի մը ետեւէն սրբազան երաժշտութիւն կը դասաւանդէր բազմաթիւ ուսանողներուն»:

Ուշագրաւ է, որ շնորհազեղ, առաքինազարդ և համեստ այս երաժշտուհին Տրդդարում փայլում է իր հոգեկան ու բարոյական գեղեցիկ բարեմասնութիւններով և իր մաքուր ու անրիժ կենցաղով միշտ բարձր է պահում հայունու վեհ անունն ու հմայքը:

Նշենք նաև մի այլ էական հանգամանք: Պատմաբան Ստ. Օրբէլեանի վկայութեամբ, Սահակագուստը Հայաստանում նուիրում է նաև ժողովրդի առողջապահութեան վեհ գործին: Նա որոշ հիւանդութիւններ բուժում է երաժշտական գործիքներով: Հայ բժշկական պատմութեան մէջ դա մի ուշագրաւ երևոյթ է:

8.

ԵՐԱԺԵՏՈՒՆԻ ԽՈՍՐՈՎԻԳՈՒԽՑ

Տրդդարի հայ երաժշտական արուեստի մի գեղեցիկ էջն է զբաւում երաժշտուհի Խոսրովիդուստի կեանքի պատմութիւնը:

Այս աղնիւ, տիպար և տաղանդաւոր հայուհին, որ իր մտաւոր լուրջ պատրաստութեամբ և գեղարուեստական ուրոյն յատկանիշներով պատիւ է բերում հայութեան, իր ժամանակի հասարակութիւնից սիրում է ու յարգում ո՛չ միայն որպէս հմուտ երգահան, այլև լաւագոյն բանաստեղծուհի:

Խոսքով իդուխտը դուստրն է Գողթն գաւառի նախարար Խոսքովի և քոյրը նահատակ Վահան Գողթնեցուն, որի կեանքի պատմութեան էջերը մեզ տանում են բարբարոս արար Կաշմ ոստիկանի շրջանը: Հայ իշխաններին նա, հաւատարմութեան թուղթ ստորագրելու պատրուակով, հաւաքում է նախնիների եկեղեցին, ապա դռները փակել է տալիս ո՛չ հրդեհում: Նման սոսկալի տեսարաններով նա հայ ժողովրդին սարսափահար է անում, որպէսզի նրանք հաւատադիտ լինեն: Այդ ժամանակ էլ Կաշմը Խոսքով իշխանի չորս տարեկան որդուն՝ Վահանին, ուղարկում է Դամասկոս, ուր նա մահմեդական ողով է կրթւում ու դաստիարակւում: Ապա Խալիֆի կամքով արքունի դիւանի քարտուղար է նշանակւում: Այդ շրջանում նա Խալիֆի հրամանով զերի հայերին Դամասկոսից տանում է Դուին և Խրամ: Գողթան գաւառում նա, երկար տարիների բաժամունից յետոյ, հանգիպում է իր քրոջը և այլևս Դամասկոս չի վերադառնում, իսկ արար ոստիկանի հալածանքից ազատուելու համար 30 երկար տարիներ թագնւում է վանքերում: Սակայն, թափառական կեանքից յոգնած և ծանծրացած, նորից վերադառնում է Դամասկոս, ուր և նահատակւում է:

Երիտասարդ եղբոր ողբերգական մահը խորապէս յուզում է իր քրոջ՝ Խոսքովիդուխտի, հոգեկան աշխարհը, որի խոր տպաւորութեան ներքոյ էլ նա յօրինում է և իր եղբոր անմոռանալի յիշատակին նուիրում մի գողարիկ ողբ՝ «Զարմանալի է ինձ», որը ձայնագրւում է երաժշտական սրտաբուլիս եղանակով:

Այդ սրտայոյզ շարականն ու եղանակն իրենց ջերմութեամբ և զգացմունքի անկեղծութեամբ այսօր ցայտուն դադափար են տալիս Տրդ դարի տաղանդաւոր հայուհի՝ Խոսքովիդուխտի, բանաստեղծական նուրբ ձաշակի և երաժշտական հմտութեան մասին: Ահա մի պատկեր այդ շարականից.

«Զարմանալի է ինձ, Բան գերգա երաժիշտականաց, ձայնս ողբոց բոց հնչումնք, ո՛վ երանելի Տէր Վահան, բնօրէալ Ասուծոյ:

... Զարհուրեցուցանէ քո ճգնութիւնդ ըզմարմնոյս բնութիւնս, իսկ դու առաւել ցար, ո՛վ երանելի Տէր Վահան, սիրով Քրիստոսի:

... Որպէս զփաշ նահապալ պատաստեալ ի պատեալով, կատարեցիր զընթացս քո արիաբար յազգացըն յարաւայնոյ, դասաւորեալ ընդ անմարմնականս, ո՛վ երանելի Տէր Վահան, Գողթնեացն ի խնայոյնդ:

Այս քերթուածի արուեստն էլ ընդգծում է, որ Խոսքովիդուխտն իր դարաշրջանում փայլել է ո՛չ միայն որպէս հմուտ երաժշտուհի, այլև իբրև լաւագոյն բանաստեղծուհի:

Արուեստի փայլուն ձիրքերով օժտուած այս հայուհու մասին Յ. Շալեանը «Հայաստանի Կոնչակոսում գրել է հետեւեալ սեղմ տողերը. «Աւթերով դարուն մէջ կ'ապրէր նաև Խոսքովիդուխտ հայ բանաստեղծուհին, քոյրը մեր եկեղեցիի սուրբերէն Վահան Գողթնեցիի, որ յօրինած է իր նահատակ եղբոր նուիրած ողբանուագ շարականն ու անոր եղանակը, ինքնին երաժշտական գուհար մը և հայ կնոջ չափազանցօրէն զգայնիկ սրտի յուզումներուն, վշտին ու մորմօքին մէկ միսթիք արձագանգը»:

Այժմ մի հանգամանք անժխտելի է, որ գեղարուեստասէր այս հայուհին իր թանկագին օժանդակութիւնը բերել է Տրդ դարի հայ երաժշտական արուեստի զարգացմանը:

Նրա մահից անցել են հազար երկու հարիւր երկար տարիներ, բայց նա չի մոռացուել և այսօր էլ զեռ ապրում է հայ արուեստասէրների սրտերում:

ԱՐԱՄ ԵՐԵՄԵԱՆ

(Շարունակելի՝ 5)